International Journal of Multidisciplinary Research and Development
Online ISSN: 2349-4182 Print ISSN: 2349-5979
www.allsubjectjournal.com
Volume 3; Issue 1; January 2016; Page No. 180-183

ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਮੰਥਨ : ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ

ਡਾ. ਉਮਿੰਦਰ ਜੌਹਲ

ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਰ, ਦੁਆਬਾ ਕਾਲਜ, ਜਲੰਧਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ। ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਏਨਾ ਮਾਣ-ਮੱਤਾ ਕਾਰਜ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਫਿਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਏਨਾ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹੁੰਚਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢਲਾ ਕਾਰਜ ਲੋਕਯਾਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ/ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵੁਕ ਪਹੁੰਚ ਵਾਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਉੱਪਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਲੋਕ-ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਪਰ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਮੁੱਲਵਾਨ ਕਾਰਜ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਲੋਕ-ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਯਤਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ 'ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ' ਨੂੰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

'ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ' ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਰਜ ਦੂਹਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਤੀ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਸਮਝਣਾ ਉਂਝ ਹੀ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ-ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਰੁਟੀਨ (ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ) ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਢਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਨਰ-ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਢਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਕਸ਼ ਘੜਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਿਕਤਾ ਕਾਰਜ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕਤ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਬਣਦੇ ਵਿਗਸਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਵੈ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ, ਸਿਰਜਣ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਜੁਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਲੋਕ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਸ਼ਟ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਵੇਕਲੇ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਤਰਦਾ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ।

> "ਲੋਕ ਗੀਤ, ਲੋਕ ਵਾਰਤਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਾਂਗ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭਾਗ ਹਨ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚਾ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ, ਉਮੰਗਾਂ, ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਆਪਣੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨਾਲ ਲੈਬੱਧ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀ ਹੂਕ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਧੂਹ ਵੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।"[1]

ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਨਕਸ਼ ਘੜਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀਆਂ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਰਜ

ਹੈ। ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਜੋ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਂਭੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾਣਾ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕਤ ਜੁਗਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨਾਲ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕਤਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੁਹਜ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਿਊਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਗੀਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਧੁਰ ਰਾਗ ਛੇੜਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਸ ਮਧੁਰ ਰਾਗ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਕੀ ਪੀਡੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਪਰਨੀ ਸਹਿਜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦਾ ਸਿਰਜਣ-ਅਮਲ ਦੇਰ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਧਰਤੀ ਗਾਹੀ ਹੈ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਆਰਥੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਆਮਦ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੇਤ ਵਿਚੋਂ ਉਗਦੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ ਗੀਤ ਵਿਚ "ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਰਸਵ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਵੀ, ਨਾਚ ਦਾ ਹਿਲੋਰਾ ਵੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਹੈ ਖਾਦ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁੱਖ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਇਹ ਹਨ ਲੋਕ ਦੇ ਬੀਜ।"[2]

ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਇਸੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਜੀਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਮੁੜ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਸਮੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਰਜ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਾਧਨ ਲੋਕ ਗੀਤ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਦੋ ਦਰਜਨ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਅਮਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਬਣਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਤੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਦਲਦੇ ਤੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ ਭਾਵੇਂ ਸਹਿਜ ਜਾਪੇ ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਤੇਵਰ ਬਦਲਾਉ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਉੱਪਰ ਵੀ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਗਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਆਰਥਿਕਤਾ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਗਠਨ ਵਿਗਠਨ ਵਿਚ ਮੂਲ ਭੂਮਿਕਾ ਵਜੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਗੌਣ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਿਚਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤਿਕ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵੀ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੂਝ-ਮਾਡਲ ਅਨੁਸਾਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਿਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਥੀਮਿਕ ਜੁੱਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ/ਜੁੱਟਾਂ ਦੀ ਸਰਲ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਹੋਂਦ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ/ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਜਟਿਲ ਹੋਂਦ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁੱਛ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

'ਜੇ ਤੂੰ ਪੰਜ ਸੱਤ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਲਏਂਗਾ' ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਜੰਗਲ 'ਚ ਧੂਣਾ (ਧੂਆਂ) ਲਾਉਣ ਦੀ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਧਮਕੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦੀ, ਔਰਤ ਸਧਿਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਲਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ 'ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਲਊਂਗਾ' ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਾਲੀ ਧਮਕੀ-ਜੁਗਤ ਔਰਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅਧੀਨਗੀ ਦੀ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਢਾਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

> "ਜੇ ਤੂੰ ਪੰਜ ਸੱਤ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਲਏਂਗਾ, ਵੇ ਮੈਂ ਸੋਨੇ ਦੀ
> ਵੇ ਮੈਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਟੋਪੀ ਬਣਾ ਦਊਂਗੀ, ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਦਾ
> ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਰੋੜ ਪੁਆ ਦਊਂਗੀ, ਬੈਠਾ ਪੀਆ ਕਰ
> ਬੈਠਾ ਪੀਆ ਕਰੀਂ ਚਿਲਮ ਤੰਮਾਖੂਏ ਦੀ, ਬੈਠਾ ਪੀਆ
> ਕਰੀਂ।"[3]

ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜੁਗਤ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਗੁਣਾਂ-ਔਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਜੁੱਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਉਸਾਰੂ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। (ਮੋਰਨੀ/ਕਾਲੂ ਭੂਤਨੀ[4], ਸਕੇ ਅਤੇ ਚਚੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ[5] ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਉਹਲੇ ਦੀ ਜੁਗਤ 'ਨੈਣਾਂ ਦੋਸਤੀ ਲਾ ਲਈ ਏ' ਵਰਗੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

"ਇਸ ਗੀਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸਫਲਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਆਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।"[6]

ਇਸੇ ਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰਾਣੀ ਵੱਲੋਂ ਛੀਂਬਣ ਦਾ ਕਤਲ ਅਤੇ ਕਤਲ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਸਿਹਜ ਹੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਮੌਤ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਹਿਜਤਾ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਗੋਚਰੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠ ਦੇ ਅਰਥ ਅਜਿਹੀ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਵਾਰ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕਹਿਰੀ-ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਹੋਣ। ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਪਈ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਲੋਕ-ਲੱਜ ਦੀ ਜੁਗਤ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਥਾਪਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੀ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਜੋਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ-ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ-ਦੇਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ[7] ਵਿਚ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਇਹ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਹੱਦ ਹੈ" ਦਾ ਜੋ ਵਿਸਥਾਰ ਇਸ ਲੋਕ ਗੀਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਮੇਚੇ ਦੇ ਮੋਟਿਫਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਇਹ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਾਹਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੈ।

"ਬਾਰਾਂ ਤਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਨੀ ਸੱਸੂ
ਮੈਨੂੰ ਵਸਦੀ ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ
ਨੀ ਸੱਸੂ ਮੇਰੀਏ
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ ਪੁੱਤਰ ਤੇਰਾ
ਕੋਈ ਵਖ਼ਤ ਗੁਜ਼ਾਰੀਏ
ਬਾਰਾਂ ਤਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਨੀ ਉਹਨੂੰ
ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ,
ਨੀ ਨੋਹੇਂ ਮੇਰੀਏ
ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇਖੇਂ ਪੁੱਤਰ ਮੇਰਾ
ਕੋਈ ਵਖ਼ਤ ਗੁਜ਼ਾਰੀਏ।"[8]

ਪਰਹਾਣ (deviation) ਦੀ ਜੁਗਤ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੇਚੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਸਹਿਜ-ਸਮਝ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਾਹਣ ਵਿਸ਼ਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜਗਤ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਪਵਾਦ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹੀ ਲੋਕ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਲੋਕ ਨਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਛਾਣਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। 'ਟੋਲੀ ਬਾਪੂ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਇਹ ਰਚੈਤਾ ਕਹਿੰਦਾ :

"ਲੋਕ ਨਾਇਕਾਂ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਤੱਤਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸੰਪਰਦਾਇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਫਾਸੀਵਾਦ ਨਾਇਕ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਣ ਅੱਜ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।"[9]

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੇ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਖ ਪਰਖ ਵਿਚ ਜੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਟੋਹ ਟੋਹਣਾ ਏਨਾ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨਿਵੇਕਲੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹੋਰ ਪੇਚੀਦਾ ਹਨ। ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਡੇਢ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਕਾਰਜ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅੱਜ ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਂਭਣ ਸੰਭਾਲਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਿਰਜਣ-ਅਮਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਯਤਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਯਤਨ ਹੈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ। ਪਰ ਹੁਣ ਆਧੁਨਿਕ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਨੈੱਟ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀ ਲੱਭਣਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਹੀ ਨਵੇਂ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਲਈ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਸਤੂ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ

ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਲਿਖਤ ਦੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਕਾਰਜ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਿਜਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਈ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਜਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਅਤੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਲੋੜ ਲੋਕ-ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ (folk text) ਪੂਰਨ ਲੋਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਕੜਨ ਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਲਿਖਤੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਸੀਮ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸਮੇਂ ਸਰੀਰਕ ਮੁਦਰਵਾਂ (body language) ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਤੇ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਝਭ

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 07
2. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 08
3. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 26
4. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 17
5. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 20
6. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 22
7. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 48
8. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 31
9. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੰਨਾ 85